

Dünyanın görüp geçirdiği en ÖNEMLİ DEVRİMLER'den birinin gerçekleşmesindeki şu ululuk karşısında içi saygı ve hayranlıkla dolmayan bir İngiliz, her türlü erdem ve özgürlük duygusunu yitirmiş olmalıdır; son üç gündür bu büyük kentte olup bitenlere tanık olma talihine ermiş her yurttaşım, benim bu ifademın abartılı olmadığını teslim eder.

The Morning Post (21 Temmuz 1789), Bastille'in düşüşü üzerine.

Pek yakında aydınlanmış uluslar, şimdiye dek kendilerine hükmetmiş olanları yargılayacaklar. Krallar çöllere, benzeştikleri yabani hayvanların dost çevresine kaçacaklar; Doğa, kendi haklarını geri alacaktır.

Saint-Just, Fransız Anayasası Üzerine, Konvansiyon'da verilen söylevler 24 Nisan 1793.

I

Ondokuzuncu yüzyıl ekonomisi esas olarak İngiliz Endüstri Devrimi'nin etkisi altında şekillenmişse, siyaseti ve ideolojisi de Fransızlar tarafından biçimlendirilmiştir. İngiltere, Avrupalı olmayan dünyanın geleneksel ekonomik ve toplumsal yapılarında yarık açacak ekonomik dinamiti sağladı, çağın dünyasının demiryolları ve fabrikaları için bir örnek sundu; bununla birlikte Fransa da onun devrimlerini gerçekleştirdi, ona düşüncelerini verdi. O kadar ki üç renkli bayraklar, yeni doğan her ulusun amblemi oldu ve 1789 ile 1917 yılları arasında siyaset, ağırlıkla 1789'un, hatta daha da tutuşturucu olan 1793'ün ilkeleri uğruna ya da onlara karşı mücadeleden ibaret hale geldi. Dünyanın çoğu yerinde liberal ve radikal demokrat siyasetin tartışma konularını ve sözcük dağarını Fransa sağladı. Pek çok ülkeye hukuk kurallarını, bilimsel ve teknik örgütlenme modelini ve metrik ölçüm sistemini getirdi. O zamana kadar Avrupalı düşüncelere direnmiş olan eski uygarlıklara, modern dünyâ ideolojisi ilk kez Fransız etkisiyle sızdı. Bu, Fransız Devrimi'nin eseri idi.*

* Bu İngiliz ve Fransız etkileri arasındaki farklar fazla büyütülmemelidir. Bu çifte devrimin merkezlerinden hiçbirisi, kendi etkisini herhangi bir özel insanî etkinlik alanıyla sınırlamadı; birbirine rakip olmaktan çok, birbirini tamamlıyorlardı.

Gördüğümüz gibi, onsekizinci yüzyılın ikinci yarısı Avrupa'nın eski rejimleri ve ekonomik sistemleri için bir bunalım çağı oldu; son onyıllarıysa zaman zaman isyana varan çalkantılarla, sömürgelerin bazen ayrılmaya varan özgürlük hareketleriyle doludur: Bunlar yalnızca ABD'de (1776-83) değil, aynı zamanda İrlanda (1783-4), Belçika ve Liège (1787-90), Hollanda (1783-7), Cenevre ve hatta bazı iddialara göre İngiltere'de de (1779) yaşandı. Siyasi huzursuzlukların üst üste gelişi öylesine çarpıcıdır ki günümüzde bazı tarihçiler, içlerinde en heyecan verici ve etkileri en uzun soluklu olmakla birlikte Fransız Devrimi'nin aralarından ancak biri olduğu bir 'demokratik devrimler çağı'ndan söz etmişlerdir.¹

Eski rejimin bunalımının salt Fransa'ya ait bir görüngü olmadığı düşünülürse, bu gözlemin belli bir ağırlığı vardır. Aynı biçimde, çağımızda buna paralel bir önemi olan 1917 Rus Devrimi'nin, yaşlı Türk ve Çin imparatorluklarına son veren bütün benzeri hareketler öbeği içinde yalnızca en heyecan vericisi olduğu da ileri sürülebilir. Yine de bu, nirengi noktasını kaybetmek anlamına gelmektedir. Fransız Devrimi, başlı başına yalıtılmış bir olgu olmayabilir; fakat zamanındaki diğer olaylardan çok daha özlüdür ve bu bakımdan çok daha köklü sonuçları olmuştur. Her şeyden önce, Rusya'yı bir kenara bırakırsak, Avrupa'nın en güçlü ve en kalabalık devletinde ortaya çıktı. 1789'da, her beş Avrupalıdan biri Fransız'dı. İkinci olarak, kendinden önceki ve sonraki devrimler içinde kitlesel nitelikteki tek *toplumsal* devrimdi ve benzeri herhangi bir başkaldırıdan çok daha radikaldi. Siyasi sempatileri gereği Fransa'ya göç eden Amerikalı devrimciler ile İngiliz 'Jakobenler'in kendilerini Fransa'da ılımlı buluvermeleri raslantı değildir. İngiltere'de ve Amerika'da aşırılık yanlısı olan Tom Paine, Paris'te Jirondenlerin en ılımlıları arasında yer alıyordu. Amerikan devrimlerinin sonuçları, ülkelerin büyük ölçüde daha önceki durumlarını sürdürmeleri oldu; sadece, üzerlerindeki İngiliz, İspanyol ve Portekizlilerin siyasi denetimleri ortadan kalkmıştı. Fransız Devrimi'nin sonucuysa, Madam Dubarry çağının yerini Balzac çağının alması oldu.

Üçüncü olarak, tüm çağdaş devrimler içinde yalnızca Fransız Devrimi dünyayı kapsama niteliği taşıyordu. Orduları, dünyayı devrimcileştirmek için yola koyuldu ve bunu gerçekte yapan fikirleri oldu. Amerikan devrimi, Amerikan tarihinin can alıcı olayıydı; fakat içinde yer alan ve yanına kattığı ülkeler dışında, pek önemli bir iz bırakmadı. Oysa Fransız Devrimi bütün ülkelerde bir dönüm noktası oldu. 1808'den sonra Latin Amerika'nın bağımsızlığını kazanmasına yol açan ayaklanmalara kaynaklık eden, Amerikan devriminden çok Fransız Devrimi'nin yankılarıdır. Fransız Devrimi'nin doğrudan etkisi Bengal'e kadar yayıldı. Burada Ram

Mohan Roy, ilk Hindu reform hareketini oluştururken ilhamını Fransız Devrimi'nden aldı ve modern Hindu milliyetçiliğinin babası oldu (1830'da İngiltere'yi ziyaretinde, Fransız Devrim ilkelerine tutkunca bağıllığını göstermek için ille bir Fransız gemisiyle yolculuk etmek istemişti). Pek güzel dendiğı gibi, Fransız Devrimi, "Batı Hristiyan dünyasında, İşlam dünyası üzerinde herhangi gerçek bir etkiye sahip olan ilk büyük fikir hareketidir"² ve bu etki neredeyse dolaysızca gerçekleşmiştir. Ondokuzuncu yüzyılın ortalarında, o zamana dek yalnızca kişinin doğıduğı ya da yaşadığı yeri anlatan Türkçe 'vatan' sözcüğü, Fransız Devrimi'nin etkisiyle '*patrie*' gibi bir anlama bürünmüştü. 1800'den önce, 'köleliğin' zıddı bir durumu anlatan esasen hukuki bir terim olan 'özgürlük', yeni bir siyasal içerik kazanmaya başlamıştı. Devrimin dolaylı etkileriye evrenseldir; çünkü onu izleyen tüm devrimci hareketler için bir model oluşturdu; verdiğı dersler, (beğeniye göre yorumlanıp) modern sosyalizmin ve komünizmin bünyesine katıldı.*

Bu yüzden Fransız Devrimi, çağının *devrimi* olarak durmaktadır ve en ünlüsü olmasına karşın türünün tek örneğı değıldir. Bu bakımdan, kökenleri sadece Avrupa'nın genel koşulları içinde değıl, Fransa'nın özgül durumu içinde de aranmalıdır. Özgüllüğü, belki en iyi uluslararası ölçekte gösterilebilir. Fransa, onsekizinci yüzyıl boyunca uluslararası ekonomik alanda İngiltere'nin başlıca rakibiydi. Dış ticaret hacminin, 1720 ile 1780 yılları arasında dört kat artması endişe uyandırdı; Batı Hint Adaları gibi belli yerlerdeki sömürge sistemi de, İngilizlerinkinden çok daha hareketliydi. Ancak Fransa, çoktandır dış politikası esas olarak kapitalist yayılmanın çıkarlarına göre belirlenen İngiltere gibi güçlü bir ülke değıldi henüz. Avrupa'nın yaşlı aristokratik mutlak monarşileri içinde en güçlü ve birçok açıdan en tipik olanıydı. Bir diğeri deyişle, Fransa'da eski rejimin yerleşik çıkarları ve resmi çatısı ile yükselen yeni toplumsal güçler arasındaki çatışma, başka ülkelerde olduğından çok daha şiddetliydi.

Yeni güçler ne istediklerini az çok kesin olarak biliyorlardı. Fizyokrat iktisatçı Turgot, toprağın daha etkin biçimde işletilmesinden, serbest girişim ve ticaretten, tek bir türdeş ulusal toprağın etkin, standartlaştırılmış yönetiminden ve ulusal kaynakların gelişmesinin önündeki tüm kısıtlamaların, toplumsal eşitsizliklerin kaldırılmasından ve akılcı, adil bir yönetim ve vergilendirmeden yanaydı. Ancak 1774-6 yılları arasında, XVI.

* Bu, Amerikan devriminin etkisini küçümsemek demek değıldir. Kuşkusuz Fransız Devrimi'ni güdülemeye katkısı oldu ve daha dar bir anlamda da, çeşitli Latin Amerika devletleri için Fransız Devrimi'ninkine rakip, kimi zaman da değışimli olarak anayasal modeller sağladı; zaman zaman da demokratik-radikal hareketlere esin kaynağı oldu.

Louis'in ilk bakanı olarak böyle bir programı uygulama girişimi açıkça başarısızlığa uğradı. Bu başarısızlık manidardır. Makul ölçüler içinde bu nitelikteki reformlar mutlak monarşiler için uygun ya da hoş karşılanmayacak şeyler değildi. Tersine, daha önce gördüğümüz gibi, egemenliklerini güçlendirdiği için, aydınlanmış despotlar diye anılan kralların arasında yayılmaktaydı. Fakat aydınlanmış despotluğun varolduğu ülkelerin çoğunda bu tür reformlar ya uygulanma şansı bulamadı (bu nedenle sadece teorik olarak serpildi) ya da siyasal ve toplumsal yapının genel niteliğini değiştirmenin uzağında kaldı; yahut diğer bazı durumlarda yerel aristokrasinin direnişi ve başkaca yerleşik çıkarlar yüzünden başarısızlığa uğrayıp ülkeyi önceki halinden biraz daha derli toplu bir hale getirmekle kaldı. Fransa'da yerleşik çıkarların direnci daha etkili olduğundan, reformlar burada başka yerlerde olduğundan çok daha hızlı bir biçimde başarısızlığa uğradı. Ancak bu başarısızlığın sonuçları monarşi için çok daha feci oldu; burjuva değişim güçleri, bundan ataletle kapılmayacak kadar zindeydi. Sadece aydınlanmış monarşilerden yüz çevirip umutlarını halka ya da 'ulus'a bağladılar.

Bununla birlikte, böyle bir değerlendirme, ne devrimin neden o tarihte patlak verdiğini ve neden o olağanüstü mecraya girdiğini anlamakta bize pek fazla bir mesafe aldırıyor. Bu bakımdan en iyisi, barut fıçısı Fransa'yi patlatan kıvılcımı fiilen çıkaran 'feodal tepki'yi incelemektir.

Yirmi üç milyon Fransız içinde ulusun tartışmasız 'birinci tabakası' olan soylular sınıfını oluşturan aşağı yukarı 400.000 insan, aşağı sınıfların tecavüzüne karşı Prusya'da ya da başka yerlerde olduğu kadar iyi korunmuş olmasalar bile, yine de yeterince güvenli konumdaydılar. Daha iyi örgütlenmiş durumdaki ruhban sınıfı kadar olmasa da, vergiden muafiyeti de içeren pek çok önemli imtiyaza ve feodal vergiler koyma hakkına sahiplerdi. Siyasal açıdansa durumları o kadar parlak değildi. *Ethos* bakımından tümüyle aristokratik, hatta feodal nitelikli olmasına karşın, mutlak monarşi soyluları siyasal bağımsızlık ve sorumluluktan yoksun bırakmış ve bunların, zümre meclisleri (*estate*) ile *parlamentolar* gibi yıllanmış temsili kurumlarını da olabildiğince budamıştı. Krallarca, başta mali ve idari olmak üzere çeşitli gerekçelerle yaratılan son zamanların *kostüm soyluları* ile yüksek soylular arasında bu olgu, irinli bir yara gibi varlığını sürdürmekteydi. Kendilerine soyluluk payesi verilmiş bir orta sınıf, soyluların ve burjuvazinin çifte rahatsızlığını, hâlâ varlığını sürdüren hukuk mahkemeleri ve zümre meclisleri aracılığıyla olabildiğince ortaya koymaktaydı. Ekonomik açıdan soyluların endişeleri hafife alınacak gibi değildi. Maaşlılar olmaktan çok doğuştan ve geleneksel olarak savaşçı olan ve ticaret yapma ya da bir meslek icra etmekten de resmi olarak men edilmiş bulu-

nan soylular, malikânelerinin gelirlerine, eğer gözde olan büyük soyluluğa ya da saray soylularına dahilseler varlıklı evlenmelere, mahkeme ücretlerine, hediye ve arpalıklara bağımlıydılar. Soyluluk konumunun gerektirdiği masraflar giderek artarken, gelirlerini yönetseler bile ne de olsa bu işi bir işadamı gibi kotaramadıklarından, gelirleri de düşüyordu. Fiyat artışları, kira gibi sabit gelirlerin değerini azaltmaktaydı.

Bu bakımdan, soyluların ana varlıklarını, yani zümrenin tanınmış ayrıcalıklarını kullanmaları doğaldı. Başka ülkelerde olduğu gibi Fransa'da da soylular, onsekizinci yüzyıl boyunca mutlak monarşinin teknik açıdan yetkin, siyasal açıdan da zararsız olan orta sınıftan insanlarla doldurmayı yeğlediği resmi görevlere kararlı biçimde el attılar. 1780'lere gelindiğinde orduda bir görev satın alabilmek için dört soylu hanedandan birine dahil olmak gerekiyordu; tüm piskoposlar soyluydu, hatta krallık yönetiminin kilit taşı durumundaki idari makamlar dahi geniş ölçüde soylularca yeniden ele geçirilmişti. Sonuç olarak resmi makamlarla ilgili rekabetteki başarılarıyla soylular, sadece orta sınıfların tepesini attırmakla kalmadılar, yerel ve merkezi yönetimi ele geçirme yönünde giderek artan eğilimleriyle devletin kuyusunu da kazdılar. Bunlar ve bilhassa başkaca pek az gelir kaynağına sahip taşradaki küçük soylular, gelirlerindeki düşmeyi, benzer biçimde, pek saygın feodal haklarını kullanıp köylülerden para (nadiren de hizmet) sızdırarak dengelemeye çalıştılar. Ömrünü doldurmuş olan bu tür hakları canlandırmak ya da varolanların getirisini artırmak üzere başlı başına bir meslek olan 'feodistler' ortaya çıktı. Bu mesleğin en tanınmış simalarından Gracchus Babaeuf, 1796 yılındaki modern tarihin ilk komünist başkaldırısının lideri olacaktı. Sonuç olarak, soylular sadece orta sınıfların değil, aynı zamanda köylülerin de tepesini attırıyordu.

Tüm Fransızların yaklaşık yüzde 80'ini oluşturan bu geniş sınıftan [köylülüğün] durumu pek parlak değildi. Aslında genellikle özgür ve çoğunlukla da toprak sahibiydiler. Soylu malikâneleri toprağın ancak beşte birini, kilise arazileriye –bölgelere göre değişmekle birlikte– yüzde 6'sını kapsıyordu.³ Örneğin, toprağının beşte biri ortak arazi olan Montpellier piskoposluğunda köylüler çoktan toprağın yüzde 38–40'ına, burjuvazi yüzde 18–19'una, soylular yüzde 15–16'sına, kilise ise yüzde 3–4'üne sahipti.⁴ Yine de büyük çoğunluk ya topraksızdı ya da toprakları yetersizdi. Geri tekniğin büyümesine neden olduğu bir uçurum ve nüfus artışıyla yoğunlaşan genel bir toprak açlığı söz konusuydu. Feodal yükümlülükler, kiliseye ödenen ondalık ve diğer vergiler, köylünün gelirinin büyük ve giderek artan bir oranını alıp götürüyor, geri kalanının değerini de enflasyon düşürüyordu. Ancak satmak üzere hep bir artık ürünü olan

azınlık durumundaki bir kesim köylü, bu yükselen fiyatlardan yararlanabiliyor; geri kalanlarsa şu ya da bu biçimde, bilhassa kıtlık fiyatlarının egemen olduğu kötü hasat dönemlerinde bunun sıkıntısını çekiyorlardı. Devrimden önceki yirmi yılda köylülerin durumunun bu nedenlerden dolayı daha da kötüleştiğine kuşku yoktur.

Monarşinin mali sıkıntıları, bardağı taşıran son damla oldu. Krallığın mali ve idari yapısı büyük ölçüde köhnemiş durumdaydı; daha önce gördüğümüz gibi, buna çözüm olsun diye girişilen 1774-6 reform çabaları da *Parlement*lerin (zümre meclislerinin) başını çektiği yerleşik çıkarların direncine yenik düştü ve başarısız oldu. Fransa, daha sonra Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na karıştı. İngiltere'ye karşı, mali iflas pahasına zafer kazanıldı; bu bakımdan Amerikan devriminin Fransız Devrimi'nin doğrudan nedeni olduğu öne sürülebilir. Başarı şansları giderek azalan türlü çarelere başvuruldu; ancak ülkenin gerçek ve kayda değer vergilendirilebilir kapasitesini harekete geçirecek köklü bir reform dışında hiçbir şey, giderlerin gelirleri yüzde 20 oranında aştığı ve etkin hiçbir tasarrufun söz konusu olmadığı bir durumun üstesinden gelemezdi. Versailles, savurganlığıyla sık sık bunalımdan sorumlu tutulmuşsa da, 1788'de saray harcamaları, toplamın içinde ancak yüzde 6'lık bir yer tutuyordu. Savaş, donanma ve diplomasi, harcamaların dörtte birini, mevcut borç faizleriyle yarılarını oluştuyordu. Savaş ve borç -Amerikan savaşı ile neden olduğu borçlar- monarşinin belini büktü.

Hükümetin içine düştüğü bunalım, aristokrasiye ve *Parlement*lere fırsat kazandırdı. İmtiyazları genişletilmezse para vermeyi reddettiler. 1787'de hükümetin taleplerini onaylamak üzere toplantıya çağrılan, titizlikle seçilmiş ama yine de asi nitelikteki 'ileri gelenler' meclisi, mutlakiyet cephesinde açılan ilk gedik oldu. İkinci ve asıl belirleyici gedikse, 1614'ten beri ölüme terk edilmiş olan krallığın eski feodal meclisi, Tabakalar Genel Meclisi'nin (*Etats Généraux*) toplantıya çağırılması için alınan umutsuz karardı. Böylelikle devrim, aristokrasinin devleti yeniden ele geçirme yönündeki girişimi olarak başladı. İki nedenle yanlış hesaplanmış bir girişimdi bu: Soylu ve ruhban sınıf dışında kalan herkesi temsil ettiği varsayılan, fakat gerçekte orta sınıfın egemen olduğu 'Üçüncü Tabaka'nın bağımsız niyetlerini hafife almış ve kendi siyasi taleplerini içine saldırdığı derin ekonomik ve toplumsal bunalımı gereğince değerlendirmemişti.

Fransız Devrimi, çağdaş anlamda bir parti ya da hareketin ya da sistemli bir programı uygulamaya girişen insanların gerçekleştirdiği, yahut öncülük ettiği bir devrim değildi. Devrim sonrası dönemin siması Napoleon'a gelinceye dek, yirminci yüzyıl devrimlerinin bize kanıksattığı türden 'lider-

ler' bile çıkarmadı. Bununla birlikte, oldukça uyumlu bir toplumsal grup içinde genel fikirler üzerinde çarpıcı bir uzlaşmanın varlığı, devrimci harekette etkin bir birlik sağladı. Bu grup 'burjuvazi' idi; fikirleri de, filozoflar ve iktisatçıların ifade kazandırdığı, farmasonluğun yaydığı ve gayri resmi birlikler içinde gelişen klasik liberalizmin fikirleriydi. Bu açıdan bakıldığında, 'filozoflar' haklı olarak Devrim'den sorumlu tutulabilirler. Devrim, onlarsız da gerçekleşebilirdi; ancak eski bir rejimin salt yıkılmasıyla, yerine etkin ve hızlı bir biçimde yenisinin konması arasındaki farkı onlar yaratmıştır.

En genel biçimiyle 1789'un ideolojisi, Mozart'ın *Sihirli Flüt*'ünde (1791) olduğu gibi masumane bir yücelikte ifadesini bulan mason damgalı bir ideolojiydi. *Sihirli Flüt*, en büyük sanatsal başarıların çoğunlukla propagandayla ilgili olduğu bir çağın propagandacı büyük sanat eserlerinin ilklerinden biriydi. 1789 burjuvasının talepleri, daha özgül olarak o yılki 'İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nde belgelenmiştir. Bu belge, soyluların imtiyazlarına dayanan hiyerarşik topluma karşı olmakla birlikte, demokratik ve eşitlikçi toplumdan yana bir bildirge değildi. İlk maddesi, "İnsanlar eşit ve özgür doğar; yasalar karşısında eşit ve özgür yaşarlar" der; fakat aynı zamanda, "ancak ortak yarar gerekçesiyle" olsa bile, toplumsal ayrımların varlığını şart koşmaktadır. Özel-mülkiyet kutsal, vazgeçilmez ve dokunulmaz bir doğal haktır. İnsanlar yasa önünde eşitti, meslekler yetenekli olan herkese eşit ölçüde açıktı; ancak yarışın başında herkesin eşit olması kadar, yarışmacıların yarışı birlikte bitiremeyecekleri de aynı biçimde önceden kabul edilmişti. Bildirge'de, soylular hiyerarşisine veya mutlakiyete karşı olarak "her yurttaşın yasaların oluşumuna katılmaya hakkı olduğu" belirtiliyor; ancak bu hak, "ya şahsen ya da temsilcileri aracılığıyla" kullanılır deniliyordu. Yönetimin temel organı olarak gördüğü temsili meclisin demokratik olarak seçilmiş olması veya öngördüğü rejimin kralları bir kenara atmış olması da zorunlu değildi. Kendini temsili bir meclisle ifade eden varlıklılar oligarşisine dayanan anayasal bir monarşi, burjuva liberallerin çoğuna, teorik özlemlerinin daha mantıksal ifadesi gibi görünen demokratik cumhuriyetten daha yakın geliyordu. Gerçi, bunu da savunmaktan geri kalmamış kinseler yok değildi. Fakat, genel olarak 1789'un klasik liberal burjuvası (ve 1789-1848 döneminin liberali) bir demokrat değildi; ama anayasacılığa, kişisel özgürlüklerin, özel girişim güvencelerinin bulunduğu laik bir devlete ve vergi verenlerle mülk sahiplerinin yönetimine inanmış biriydi.

Bununla birlikte, böyle bir rejim resmi olarak sırf kendi sınıf çıkarlarını değil, sonradan (yapılan önemli bir özdeşleştirmeye) 'Fransız ulusu' demek olan 'halk'ın genel iradesini ifade edecekti. Kral, artık Tanrının

inayetiyle Fransa ve Navarre Kralı olan Louis değil, Tanrının inayeti ve devletin anayasa hukuku gereğince Fransızların Kralı olan Louis idi. "Tüm egemenliğin kaynağı" diyordu Bildirge, "esas olarak ulustadır." Abbé Sieyès'in belirttiği gibi, ulus da dünya üzerinde kendi çıkarından başka bir çıkar tanımaz; ister genel olarak insanlığın, ister başka uluslarınsı olsun, kendisinin dışında bir yasayı ya da otoriteyi kabul etmezdi. Kuşku yok ki Fransız ulusu ve onun sonraki taklitçileri, başlangıçta kendi çıkarlarını diğer halklarınsı ile çatışma halinde görmediler. Tersine, halkların genel olarak tiranlıktan özgürleşme hareketini başlattıklarını ya da bunda payları olduğunu düşündüler. Fakat ilk resmi anlatımını 1789 burjuvazi-siyle kazanan milliyetçilikte, ulusal rekabet (örneğin Fransız işadamları ile İngiliz işadamlarının rekabeti) ve ulusların tabiyeti (örneğin fethedilmiş ya da kurtarılmış ulusların, büyük ulusun [*la grande nation*] [Fransa'nın] çıkarlarına tabiyeti) örtük olarak mevcuttu. 'Ulus' ile özdeşleştirilmiş olan 'halk', devrimci bir kavramdı; üstelik buna ifade kazandırma iddiasındaki burjuva liberal programdan daha da devrimciydi. Ama aynı zamanda iki yanı keskin bir niteliği vardı.

Köylüler ve yoksul işçiler okuma yazma bilmedikleri, siyaseten iddiasız ya da toy oldukları için ve seçim süreci dolaylı olduğundan, Üçüncü Tabaka'yı temsil etmek üzere çoğunluğu bu damgayı taşıyan 610 kişi seçildi. Çoğu, Fransa'nın taşra bölgelerinde önemli ekonomik rollere sahip avukatlardan, yüz kadarı da sermayedarlardan ya da işadamlarından oluşmaktaydı. Orta sınıf, soylular ve ruhban kadar geniş bir temsil olanağına kavuşmak için amansız ve başarılı bir savaş verdi. Resmen halkın yüzde 95'ini temsil eden bir grup için ölçülü bir hırsı bu. Şimdi de aynı kararlılık içinde, 'tabakalar' halinde toplanıp oylama yapan, böylece soylu ve ruhban tabakaların birleşip kolayca 'Üçüncü Tabakayı' devre dışı bırakabildiği Tabakalar Meclisi'ni feodal nitelikte bir organ olmaktan çıkarıp bireysel temsilcilerin tek tek oy kullandıkları bir meclise dönüştürerek potansiyel oyçoğunluğundan yararlanma hakkı için mücadele ediyorlardı. İlk devrimci yarma hareketi, bu sorun üzerinde gerçekleşti. Tabakalar Genel Meclisi'nin açılışından altı hafta kadar sonra kralın, soyluların ve ruhbanın engelleme hareketinden kaygılanan avam tabakası, kendi şartlarını kabul ederek aralarına katılmaya hazır olan herkesle birlikte kendini anayasayı değiştirme hakkına sahip 'Ulusal Meclis' olarak tayin etti. Bir karşı-devrim girişimi, taleplerini İngiliz Avam Kamarası'nın tarzına yakın biçimde şekillendirmelerine yol açtı. Zeki ve adı kötüye çıkmış eski soylu Mirebau'nun krala "Majeste, siz bu mecliste bir yabancısınız; burada konuşma hakkına sahip değilsiniz" dediğinde, mutlakiyetçiliğin de sonu gelmişti.⁵

Üçüncü Tabaka, kralın ve imtiyazlı tabakaların ortaklaşa gösterdikleri dirence karşın başarılı oldu. Çünkü sadece eğitimli ve kavgacı bir azınlığın görüşlerini değil, çok daha etkili güçlerin, kentlerdeki, bilhassa Paris'teki yoksul işçilerin ve kısa süre için de olsa devrimcileşen köylülerin görüşlerini temsil ediyordu. Zaten, sınırlı bir reform çalkantısını bir devrime dönüştüren şey, Tabakalar Genel Meclisi'nin toplantıya çağırılmasının, derin ekonomik ve toplumsal bir bunalımla çakışmasıydı. 1780'lerin sonları, bir dizi karmaşık nedenden ötürü Fransız ekonomisinin hemen bütün dalları için büyük sıkıntılarla dolu bir dönem olmuştu. 1788 ve 1789'daki kötü hasat ve oldukça sert geçen kış, bunalımı daha da ağırlaştırdı. Kötü hasat, köylünün belini bükmekteydi; zira kötü hasat, bir taraftan üreticilerin mahsulünü ancak kıtlık fiyatlarından satabileceği anlamına gelirken, öte taraftan toprakları yetersiz olan insanların çoğunun, hem de yeni hasat döneminden hemen önceki mayıs ya da haziran aylarında tohumluk olarak ayırdıklarını yemek ya da bu fiyatlardan yiyecek almak durumunda kalması demekti. Kötü hasatlar, ana gıdası ekmek olan kent yoksullarının geçim masraflarını da iki kat artırdığından, kuşkusuz onları da etkiliyordu. Kırsal kesimin yoksullaşmasıyla el imalatı ürünlerin pazarı daraldığından ve bu da endüstride bir durgunluğa neden olduğundan, kent yoksullarının gördüğü zarar çok daha büyüktü. Yoksul köylüler, kargaşalar ve haydutluklar karşısında umutsuzluk ve huzursuzluk içindeydi; ama, tam geçim masraflarının yükseldiği sırada işleri durgunlaştığı için kentli yoksulların durumu iki kat daha umutsuzdu. Normal koşullarda körü körüne ayaklanmaktan öte birşeylerin ortaya çıkacağı yoktu. Fakat 1788 ile 1789'da Krallıktaki büyük çalkalanma, propaganda ve seçim mücadelesi, halkın umutsuzluğuna siyasi bir ufuk kazandırdı. Bütün bunlar, soylulardan ve baskıdan *kurtuluş* gibi dünyayı sarsan müthiş bir fikri gündeme getirdi. Üçüncü Tabaka temsilcilerinin arkasında, ayaklanan bir halk duruyordu.

Karşıdevrim, bir kitle ayaklanması olarak kalacak şeyi, gerçek bir devrime dönüştürdü. Eski rejimin, ordu artık tamamıyla güvenilir olmamasına karşın, gerektiğinde silahlı gücüyle karşılık vermesi kuşkusuz doğal bir şeydi. (Olduğundan daha az silik ve daha az budala olsaydı, daha az kuşbeyinli ve daha sorumlu bir kadınla evlenip o denli berbat olmayan danışmanları dinlemeye hazır olsaydı bile, XVI. Louis'in yenilgiyi kabul lenip kendini derhal anayasal bir krala dönüştürebileceğini, ancak ayakları yere basmayan hayalciler öne sürebilirler). Karşıdevrim zaten aç, işkilli ve bilenmiş Paris kitlelerini harekete geçirdi. Bu gelişmenin en heyecan yaratan sonucu, devrimcilerin silah bulmayı umdukları, kraliyet gücünün simgesi olan devlet hapisanesi Bastille'in zaptedilmesi idi.

Devrim zamanlarında hiçbir şey, simgelerin yıkılmasından daha etkili değildir. 14 Temmuz'u haklı olarak Fransızların ulusal bayram gününe dönüştüren Bastille'in zaptı, despotluğun yıkıldığını ilan etti ve tüm dünyada özgürleşmenin başlangıcı olarak selamlandı. Kasaba sakinlerinin saatlerini ona göre ayarlayacakları kadar düzenli alışkanlıklara sahip olan Königsbergli vakur filozof Kant'ın dahi, haberi aldığı anda öğle gezintisini ertelemesinin, Königsbergliileri gerçekten dünyayı yerinden oynatan bir olayın yaşandığına inandırdığı anlatılır. Asıl önemlisi, Bastille'in yıkılışının, devrimi taşra kentlerine ve kırsal alana yaymış olmasıydı.

Köylü devrimleri, geniş, biçimden yoksun, başı ayağı belli olmayan, fakat karşı konulamaz hareketlerdir. Salgın halindeki köylü huzursuzluğunu geri döndürülemez bir dalgaya çeviren, taşra kentlerindeki ayaklanmalar ile, anlaşılmaz biçimde ve hızla ülkenin her yanına yayılan (1789 yılının temmuz sonları ile ağustos başlarında '*Büyük Korku*' [*Grande Peur*] denilen) kitlesel bir panik dalgasının birleşmesi oldu. Fransız feodalizminin toplumsal yapısı ve krallık Fransası'nın devlet mekanizması, 14 Temmuz'u izleyen üç hafta içinde darmadağın oldu. Devlet gücünden geriye topu topu, dağılmış bir halde, güvenilirliği hepten kuşkulu alaylar, zorlayıcı gücü olmayan bir Ulusal Meclis ve kısa süre sonra burjuvazinin Paris örneğine dayanarak silahlandırdığı 'Ulusal Muhafız Birlikleri'ni kuran bir yığın belediye ya da taşra (bölge) orta sınıf idareleri kalmıştı. Orta sınıf ve aristokrasi, kaçınılmaz olanı hemen kabullendiler: Tüm feodal ayrıcalıklar resmen kaldırıldı; fakat siyasi durum yerli yerine oturduğunda, bu ödünlerinin karşılığı olarak fahiş bir bedel biçildi. Feodalizmin nihai tasfiyesi ancak 1793'te gerçekleşti. Ağustos sonuna gelindiğinde, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'yle Devrim resmi bildirimini kazanmış oldu. Buna karşılık kral, her zamanki budalalığıyla karşı çıktı. Kitlesel bir başkaldırının toplumsal içerimlerinden korkan orta sınıfın bazı devrimci kesimleri de, artık muhafazakârlık etmenin vaktinin geldiğini düşünmeye başladılar.

Kısacası, artık Fransız ve onu izleyen tüm burjuva devrimci siyasaların şekli şemali, esas hatlarıyla açıkça görünmeye başladı. Gelecek kuşaklara bu heyecan verici diyalektik raks egemen olacaktı. Bundan böyle, zaman zaman ılımlı orta sınıf reformcularının, ölümüne bir direniş için ya da karşıdevrime karşı kitleleri harekete geçirdiklerini göreceğiz. Kitlelerin, ılımlıların hedeflerini, kendi toplumsal devrimlerini gerçekleştirmek üzere daha ileri ittiklerini, buna karşılık ılımlıların da bölünerek, bundan böyle gericilerle bir dava ortaklığı kuran muhafazakâr bir gruba, ya da üzerlerindeki denetimlerini kaybetme tehlikesini bile göze alarak kitlelerin desteği ile henüz gerçekleşmemiş ılımlı hedefleri izleme kararlılığına girmiş sol

eğilimli bir gruba dönüştüğünü göreceğiz. Orta sınıfın çoğunluğunun artık muhafazakâr kampa geçmesi ya da bir toplumsal devrim tarafından yenilgiye uğratılmasına kadar, tekrarlanan ya da yeni çeşitleri bulunan direniş kalıpları arasında, kitlelerin eyleme geçirilişi, sola kaymalar, ılımlılar arasındaki bölünmeler, sağa kaymalar sürüp gidecektir. Fransız Devrimi'ni izleyen burjuva devrimlerinin çoğunda, ılımlı liberaller çok erken bir aşamada ya muhafazakâr kampın içine geri itilecekler ya da buraya transfer edileceklerdir. Gerçekten bunların, ondokuzuncu yüzyılda, giderek artan bir biçimde (en çok da Almanya'da), hesaplanamayacak sonuçlarından korktukları için bir devrim başlatmaya hiç istekli olmadıklarını, kral ve aristokraziyle bir uzlaşmayı tercih ettiklerini görüyoruz. Fransız Devrimi'nin özgüllüğü, liberal orta sınıfın bir kesiminin, burjuva karşıtı bir devrimin eşiğine gidecek kadar, aslında bu eşiğin de ötesine geçecek kadar devrimciliğini sürdürmeye hazır olmasıydı. Bu kesim, adları her yerde 'radikal devrim'in simgesi haline gelen 'Jakobenler'di.

Neden? Bir bakıma, sonraki liberallerden farklı olarak o zamanın Fransız burjuvazisinde henüz ürkütücü bir Fransız Devrimi anısı bulunmadığından. Jakoben yönetimin, Devrimi burjuvazinin huzur ve refahının çok ötesine götürdüğü, ılımlılara 1794'ten sonra malum olacaktı; tıpkı, 1793 güneşi eğer bir daha doğacaksa, ancak burjuva olmayan bir topluma doğacağını devrimciler için apaçık bir gerçek olması gibi. Öte yandan Jakobenlerin radikalizmi yürütebilmeleri, devirlerinde kendilerinininkine tutarlı bir toplumsal seçenek oluşturacak bir sınıfın bulunmamasından dolayı mümkün olabilmiştir. Böyle bir sınıf ancak endüstri devrimi sürecinde, 'proletarya' ile, ya da daha açıkçası proletaryaya dayanan hareket ve ideolojilerle ortaya çıkabilirdi. Fransız Devrimi'nde işçi sınıfı henüz kayda değer bağımsız bir rol oynamamıştır; kaldı ki emek güçlerini satıyor olsalar da, çoğu endüstri dışında çalışan bu kitleye işçi sınıfı demek doğru olmaz. Açılar, isyan ettiler, muhtemelen hayal kurdular; ne ki, pratik hedefler söz konusu olduğunda proleter olmayan önderlerin ardından gittiler. Köylülüğünse, herhangi birilerine siyasal bir alternatif sunduğu görülmemiştir; köylüler, sadece olaylar zorladığında, neredeyse karşı konulmaz bir güç ya da yerinden oynatılamaz bir nesne olur çıkarlar. Burjuva radikalizminin tek alternatifi, (halk desteğinden yoksun kaldıklarında elden ayaktan kesilen ideologların ya da militanların oluşturduğu küçük yapıları dışarda tutarsak) emekçi yoksulların, küçük esnafın, tüccar ve zanaatkârların, küçük girişimcilerin vs. oluşturduğu biçimden yoksun ve çoğunlukla kentsel bir hareket olan 'Sansculottes'lardı [Baldırıçplaklar]. Baldırıçplaklar, bilhassa Paris'in belli 'kesimler'inde, yerel siyasi

kulüplerde örgütlenmekteydiler ve asıl göstericiler, isyancılar, barikatların kurucuları olarak devrimin başlıca vurucu gücünü oluşturdular. Marat ve Hébert gibi gazeteciler ve yerel sözcüler aracılığıyla, arkasında, (küçük) özel mülkiyete saygıyı, zenginlere düşmanlıkla, yoksul için hükümet teminatlı işle, ücret ve sosyal güvenlikle, aşırı eşitlikçi ve özgürlükçü yerel ve doğrudan bir demokrasiyle birleştiren bulanık biçimde tanımlanmış ve çelişkili bir toplumsal idealin bulunduğu bir siyasa formüle ettiler. Gerçekte baldırıçıplaklar, 'burjuva' ile 'proleter' uçlar arasında yer alan, ama ne de olsa çoğu yoksul olduğu için belki birincisinden çok ikincisine yakın koca bir 'küçük insanlar' kitlesinin çıkarlarını ifade etmeye çalışan evrensel ve önemli siyasal eğilimin bir koluydu. Onu, Birleşik Devletler'de Jeffersonculuk, Jaksoncu demokrasi ya da halkçılık, İngiltere'de 'radikalizm', Fransa'da geleceğin 'cumhuriyetçiler'inin ve radikal sosyalistlerinin ataları, İtalya'da Mazziniciler ve Garibaldiciler olarak ve daha başka yerlerde de gözlemleyebiliriz. Çoğunlukla devrim sonrası dönemlerde solda yer alan bir orta sınıf liberalizmi olarak durulmaya meyletmiştir. Fakat 'solda düşman olmaz' diyen eski ilkeyi bırakmaya isteksiz olan ve bunalım zamanlarında 'para duvarına', 'iktisadi kralcılara' ya da 'insanoğlunun gerildiği altın çarmıha' başkaldırmaya da hazır bir orta sınıf liberalizmiydi bu. Ancak yine de Baldırıçıplaklık, gerçek bir alternatif sağlamadı. Köylülerden ve küçük esnaftan oluşan altın bir geçmiş ya da bankerler ve milyonerlerce rahatsız edilmeyen küçük çiftçi ve zanaatkarlar için altın bir gelecek ideali, gerçekleştiremeyecek bir idealdi. Tarih bunları hiç tınmadan ilerledi. Buna karşı tek yapabildikleri, çok çok tarihin yoluna engeller dikmek oldu. Bunu 1793-4'te başardılar ve bu engeller o gün bugün Fransa'nın ekonomik gelişimine mani olmuştur. Gerçekte Baldırıçıplaklık öylesine çaresiz bir görüngüydü ki ismi dahi büyük ölçüde ya unutulmuştur ya da ancak II. Yılda ona önderlik eden Jakobenliğin anlamdaşı olarak hatırlanmaktadır.

II

1789 ile 1791 yılları arasında muzaffer ılımlı burjuvazi, artık Kurucu Meclis haline gelmiş organ aracılığıyla hareket ederek, hedefini gerçekleştirmeye, yani Fransa'yı ussallaştırmaya ve reform yapmaya girişti. Devrimin en çarpıcı uluslararası sonuçları olan metrik sistem ile Yahudilerin ilk özgürleşme hareketi gibi Devrimin en kalıcı kurumsal başarılarının çoğu bu dönemin tarihini taşımaktadır. Kurucu Meclis'in ekonomik görüşleri tümüyle liberal nitelikteydi: Köylü politikası, ortak arazilerin ekime kapatılması, kırsal girişimcilerin teşvik edilmesi; işçi sınıfı politikası, sen-

dikaların yasaklanması; küçük esnaf politikası, lonca ve esnaf birliklerinin kaldırılması oldu. Bu, sıradan halka hiçbir somut tatmin sağlamadı. Bir tek, 1790'dan itibaren (yurtdışına göç eden soyluların topraklarına yapıldığı gibi) kiliseye ait toprakların satılmasının ve laikleşme sürecinin, ruhbanın güçsüzleştirilmesi, taşralı ve köylü girişimcilerin güçlendirilmesi ve birçok köylüye devrimci faaliyetlerine karşılık elle tutulur bir ödül verilmesi gibi üçlü bir yararı oldu. 1791 Anayasası, olabildiğince geniş kapsamlı tutulan mülk sahibi 'etkin yurttaşlar'ın oy hakkına dayalı bir anayasal monarşi sistemiyle, aşırı demokrasiyi savuşturdu. Edilgen yurttaşlarınsa, adlarına yakışır biçimde yaşayıp gidecekleri umuluyordu

Gerçekteyse böyle olmadı. Bir taraftan monarşi, eskiden devrimci olan güçlü bir burjuva hizbince kuvvetle destekleniyor olmasına karşın, yeni rejimi hazmedemedi. Saray erkanı, yönetimdeki ayaktakımını kovmak ve Tanrı'nın kutsadığı, Fransa'nın en Katolik kralını hakettiği yere tekrar oturtmak için Kralın kuzenlerinin gerçekleştireceği bir haçlı seferi hayaliyle entrikalar çevirmeye başladı. Kiliseyi değil, Kilise'nin Roma'ya mutlak bağlılığını kaldırma yönünde bir girişim olan 1790 tarihli Ruhbanların Sivil Anayasası, yanlış anlamalara neden oldu ve ruhban ile inananların çoğunluğunun muhalefete geçmesine neden oldu; kralı da, ülkeden kaçmak gibi umutsuz ve ileride görüleceği gibi intihardan farksız bir teşebbüse sürükledi. Kralın Varennes'de yakalanmasından (Haziran, 1791) sonra, cumhuriyetçilik kitlesel bir güç halini aldı; zira halkını bırakıp kaçan geleneksel krallar, sadakat görme hakkını kaybederlerdi. Öte yandan ılımlıların uyguladığı kontrolsüz bir serbest girişim ekonomisi, yiyecek fiyatlarındaki dalgalanmayı artırdı. Bunun sonucunda özellikle Paris'deki kent yoksulları daha da militanlaştılar. Ekmek fiyatları bir termometre kesinliğinde Paris'in siyasi hararetini gösteriyordu. Parisli kitleler, belirleyici güçtü; Fransa'nın yeni üç renkli bayrağının, eski krallığın beyazının, Paris'in kırmızı ve mavi renkleriyle birleştirilerek oluşturulması boşuna değildi.

Savaşın patlaması sorunları son raddeye getirdi; yani, ülkeyi 1792'deki ikinci devrime, II. Yıl'ın Jakoben Cumhuriyeti'ne ve sonunda da Napoleon'a götürdü. Bir diğer deyişle, Fransız Devrimi'nin tarihini, Avrupa'nın tarihine dönüştürdü.

Fransa'yı genel bir savaşa sürükleyen iki güç oldu: Aşırı sağ ve ılımlı sol. Kral, Fransız soyluları ve Batı Almanya'nın çeşitli kentlerinde toplanan aristokratlarla kilise mensupları için, ancak bir yabancı müdahalenin eski rejimi geri getirebileceği açıktı.* Uluslararası durumun karmaşıklığı

* 1789-1795 yılları arasında 300.000 kadar Fransız göç etti.⁶

ve öteki ülkelerin görece siyasal durgunluğu ortadayken, böyle bir müdahale öyle çok kolayca örgütlenebilecek bir şey değildi. Yine de soyluların ve Tanrının atadığı hükümdarların gözünde, XVI. Louis'in yeniden iktidara getirilmesinin sadece sınıf dayanışması yönünde bir davranıştan ibaret olmayıp, Fransa'dan çıkan korkunç fikirlerin yayılmasına karşı önemli bir güvence olduğu da giderek açıklık kazanıyordu. Sonuç olarak Fransa'ya yeniden fethedecek güçler, dışarıda bir araya geldiler.

Aynı zamanda ılımlı liberaller de, bilhassa Gironde bölgesinden gelen temsilciler etrafında kümelenen siyasetçiler grubu, savaşı bir güçtü. Bu biraz da, her gerçek devrimin evrensel olma eğilimi taşıyor olmasından kaynaklanıyordu. Zira dışarıda bulunan çok sayıdaki sempatizanları için olduğu kadar, Fransızlar için de, Fransa'nın özgürleşmesi, özgürlüğün evrensel zaferinin yalnızca ilk perdesiydi; bu yaklaşım kolayca, baskı ve tiranlık altında inleyen tüm halkları özgürlüğe kavuşturmanın devrimin anavatanının görevi olduğu inancına yol açtı. İlimli olsun, aşırı olsun tüm devrimciler arasında özgürlüğü yaymak için gerçekten yüce ve yiğitçe bir tutku vardı; Fransız ulusunun davasını tüm tutsak insanlığın davasından ayırmak, onlar için gerçekten olanaksızdı. Gerek Fransız, gerekse diğer tüm devrimci hareketler, bu tarihten itibaren, ta ki 1848'e kadar, bu görüşü kabul edecek ya da kendilerine uyarlayacaklardı. 1848'e kadar Avrupa'nın kurtuluşuyla ilgili bütün tasarılar, Avrupa'nın gerici güçlerini devirmek için halkların Fransızların önderliğinde hep birlikte ayaklanması fikrinin yörüngesinde kaldı; 1830'dan sonra İtalyanların veya Polonyalıların ayaklanmalarında olduğu gibi, diğer ulusal ve liberal ayaklanma hareketleri de kendilerini, özgürlüklerini kazanarak diğer herkesin özgürleşmesini başlatmaya yazgılı birer Mesih olarak görme eğilimdeydiler.

Öte yandan daha az idealleştirilerek düşünüldüğünde, savaş ülke içindeki birçok sorunun da çözülmesine yardımcı olabilirdi. Yeni rejimin, sıkıntılarını, yurtdışına kaçmış Fransız soylularıyla yabancı tiranların komplolarına bağlaması ve halkın hoşnutsuzluğunu bunlara yönlendirmesi, ayartıcı ve aşkar bir yoldu. Daha özgül olarak, işadamları, ekonominin önündeki belirsizliğin, devalüasyonun ve diğer sıkıntıların ancak müdahale tehdidinin kaldırılmasıyla deva bulabileceğini ileri sürüyorlardı. İşadamları ve ideologları, İngiltere'nin deneyimlerine şöyle bir göz gezdirip ekonomik üstünlüğün sistemli bir saldırganlığın ürünü olduğunu düşünmüş de olabilirler. Onsekizinci yüzyıl, başarılı bir işadamlarının hiç de barışa gönülünden bağlı olduğu bir yüzyıl değildi. Dahası, kısa zamanda görüleceği gibi, kâr amacıyla da pekâlâ savaş yapılabilirdi. Bütün bu nedenlerden ötürü, ufak bir sağ kanat ve yine Robespierre'in önderliğindeki ufak bir sol kanat dışında, yeni Yasama

Meclisi'nin çoğunluğu savaş çıgılıkları atıyordu. Yine bütün bu nedenlerden dolayı, savaş gelip çattığında, devrimin fetihleri, özgürleşmeyi, sömürüyü ve siyasi sapmaları kendi içinde birleştirecekti.

1792 yılının Nisan ayında savaş ilan edildi. Halkın, pek anlaşılır biçimde krallığın baltalamalarına ve ihanetine bağladığı yenilgi, radikalleşmeye neden oldu. Paris'in baldırıçıplaklarının silahlı eylemleriyle, ağustos-eylül aylarında monarşi yıkılıp tek ve bölünmez Cumhuriyet kuruldu; Devrim'in I. Yıl olarak kabul edilmesiyle insanlık tarihinde yeni bir çağın başladığı duyuruldu. Fransız Devrimi'nin demir ve kahramanlık çağı, siyasal mahkûmlarının katledilmesi, –belki de parlamentarizm tarihinin en dikkate değer meclisi olan– Ulusal Konvansiyon için seçimlerin yapılması ve istilacılara karşı toptan direniş çağrıları arasında başladı. Kral hapse atıldı; yabancı istilası, beylik bir topçu düellosuyla Valmy'de durduruldu.

Devrimci savaşlar, kendi mantıklarını dayatırlar. Yeni Konvansiyon'daki hakim parti, büyük iş çevrelerini ve taşra burjuvazisini temsil eden; düşünsel bakımdan diğerlerinden oldukça üstün, büyüleyici ve zeki parlamento hatiplerinin oluşturduğu; ülke dışında savaşçı, içerdeyse ılımlı bir grup olan Jirondenlerdi. Siyasaları, tümüyle olanaksız şeylerle doluydu. Çünkü, ancak yerleşik düzenli ordularıyla sınırlı çapta seferlerde bulunan devletler, –tıpkı Jane Austen'in romanlarındaki hanımlarla beylelerin dönemin İngiltere'sinde yaptıkları gibi– savaşla ülke içi sorunları birbirlerine bulaştırmamayı umabilirlerdi. Oysa Devrim, ne sınırlı çapta savaşlar verdi, ne de düzenli ordulara sahipti. Çünkü onun savaşı, dünya devriminin azami zaferi ile toptan karşıdevrim anlamına gelen azami yenilgisi arasında gidip gelmekteydi; eski Fransız ordusundan artakalan askerlerse işe yaramaz ve güvenilmezdi. Cumhuriyet'in önde gelen generali Dumouriez, çok geçmeden düşman saflarına kaçacaktı. Zafer, salt yabancı müdahalesini yenilgiye uğratmak anlamına gelecek olsa bile, böyle bir savaşta, ancak görülmedik ve devrimci yöntemler galip gelebilirdi. Gerçekten bu tür yöntemler bulundu da. Genç Fransız Cumhuriyeti, bunalım sürecinde topyekun savaşı keşfetti, yahut icat etti: Askere alma, karneye bağlanan ve sıkıca denetlenen bir savaş ekonomisi ve içerde ya da dışarda olsun askerlerle siviller arasındaki ayrımın fiilen ortadan kaldırılması gibi yollarla bir ulusun kaynaklarının topyekun seferber edilmesi. Bu keşfin içerimlerinin ne denli dehşet verici olduğu, ancak içinde bulunduğumuz tarihsel çağda açıkça anlaşılır hale gelmiştir. 1792–4 devrimci savaşı istisnai bir olay olarak kaldığından, savaşların devrimlere yol açtığı, devrimlerinse kazanılamayacak savaşları kazandığı gözlemi dışında, ondokuzuncu yüzyıl gözlemcilerinin çoğu bu savaşa pek bir anlam veremediler (hatta

bu gözlem bile, bolluğa ve berekete gömülmüş geç Victoria çağında unutulup gitmiştir). Jakoben Cumhuriyet ve 1793–4 Terör dönemine ilişkin birçok şeyin, modern topyekun savaş çabasından başka hiçbir koşulda bir anlam ifade etmediğini ancak bugün görebiliyoruz.

Baldırıçplaklar, haklı olarak karşıdevrimin ve yabancı müdahalenin ancak bu yolla mağlup edilebileceğini düşündüklerinden değil sadece, böyle bir hükümetin yöntemleri insanları harekete geçireceği ve toplumsal adaleti daha yakınlaştıracığı için de devrimci bir savaş hükümetini memnunlukla karşıladılar (Hiçbir etkin modern savaş girişiminin, onca aziz tuttukları merkeziz gönüllü doğrudan demokrasiyle bağdaşmayacağı gerçeğini gözden kaçırdılar). Öte yandan Jironenler, geminden çıktıkları savaşla kitle devriminin biraraya gelmesinin yaratacağı siyasal sonuçlardan korkuyorlardı. Solla rekabet edebilecek donanımına sahip değillerdi. Kralı yargılamayı ve idam etmeyi istememekle birlikte, devrimci hamiyetin simgesi haline gelen bu konuda rakipleri 'Montagnardlar'dan (Jakobenler) geri kalmamak zorundaydılar; sonunda bu işin şanı Montagnardların oldu, onların değil. Öte yandan savaşı genişleterek, özgürleşme yolunda genel ideolojik bir haçlı seferine ve büyük ekonomik rakip İngiltere'ye doğrudan bir meydan okuma ya dönüştürmek istiyorlardı. Bu amaçlarında başarılı da oldular. 1793 Mart'ına gelindiğinde Fransa neredeyse bütün Avrupa ile savaş halindeydi ve yabancı toprakları ilhak etmeye başlamıştı (Bu ilhaklar, yeni icat edilen Fransa'nın 'doğal sınırları' öğretisiyle meşrulaştırılmaktaydı). Fakat savaşın genişlemesi, üstelik kötü gitmesi, sadece solun elini güçlendirmeye yaradı ve savaşı bir tek o kazanabilirdi. Sonunda geri çekilen ve ayak oyunlarına başvuran Jironenler, çok geçmeden taşrada Paris'e karşı bir ayaklanmanın örgütlenmesine dönüşecek olan, sola karşı yanlış yargılarla dolu saldırılara giriştiler. Baldırıçplaklar, ani bir darbeyle 2 Haziran'da Jironenleri devirdi. Böylelikle Jakoben Cumhuriyeti başlamış oldu.

III

Meslekten tarihçi olmayan eğitimli kişiler, Fransız Devrimi'ni düşündüklerinde, akıllarına gelen başlıca şey, 1789'daki olaylarla II. Yıl'ın Jakoben Cumhuriyeti'dir. Resmîyet düşkünü Robespierre, babayiğit ve çapkın Danton, soğuk devrimci zarafetiyle Saint-Just, kabadayı Marat, kamu esenliği komitesi, devrimci yargılamalar ve giyotin, en açık seçik gördüğümüz imgelerdir. 1789'da Mirabeau ile Lafayette arasında yer alan ılımlı devrimcilerin, 1793'ün Jakoben önderlerinin isimleri, tarihçiler dışında herkesin belleğinden silinmiştir. Jironenler sadece bir grup olarak ve

belki de Madam de Roland veya Charlotte Corday gibi siyaseten önemsiz ama romantik kadınların onlara gösterdiği yakınlıktan ötürü anımsanmaktadır. Uzman çevrelerin dışında kim, Brissot, Vergniaud, Guadet ve geri kalanların isimlerini olsun bilir ki? Muhafazakârlar, Terör döneminin, zincirinden boşanmış isterik bir kana susamışlık ve diktatörlük olduğu yolunda kalıcı bir imge yaratmışlardır. Oysa yirminci yüzyılın ölçütleriyle, hatta 1871 Paris Komünü sonrasındaki katliamlarda olduğu gibi, muhafazakârların toplumsal devrimi bastırırken sergiledikleri rakamlara kıyasla, ondört ayda 17.000 resmi infazla Devrim'in toplu kıyımları nispeten makul sayılırdı.⁷ Devrimciler, özellikle Fransa'dakiler, Terör dönemini ilk halk cumhuriyeti ve izleyen tüm başkaldırıların esin kaynağı olarak görmüşlerdir. Bu nedenledir ki zaten, her günkü insani ölçütlerle değerlendirilmemesi gereken bir çağdı o.

Bu doğrudur. Ancak Terör'ün arkasında duran kararlı orta sınıf Fransızlar için, o ne hastalıklı bir şeydi ne de kıyamet habercisiydi; en başta ve her şeyden önemlisi ülkelerini korumanın tek etkin yöntemi idi. Jakoben Cumhuriyeti'nin yaptığı buydu ve başarısı insanüstüydü. 1793'ün haziranında, Fransa'nın seksen vilayetinden altmışı Paris'e karşı ayaklandı; Alman prenslerinin orduları, kuzeyden ve doğudan Fransa'yı işgal ediyorlardı; İngilizler, güney ve batıdan saldırmıştı; ülke çaresiz ve tükenmiş bir haldeydi. Oysa ondört hafta sonra bütün Fransa üzerinde denetim sağlanmış, işgalciler kovulmuştu. Bu kez Fransız orduları Belçika'yı işgal etti; neredeyse kesin ve zahmetsiz kazanılacak olan yirmi yıllık bir askeri zaferler dönemine girmek üzereydiler. Oysa, 1794 martına gelindiğinde eskisinden üç kat daha büyük olan ordu, 1793 martındaki maliyetinin yarısıyla çekip çevrilmekteydi. Fransız parasının (ya da büyük oranda onun yerini almış *assignat*ların) değeri, önceleri ve sonraları olduğunun tam tersine, hemen hemen sabit tutulmuştu. Sıkı bir cumhuriyetçi olmasına karşın sonradan Napoleon'un en etkili valilerinden biri olan Kamu Esenliği Komitesi'nin Jakoben üyesi Jeanbon St André'in, 1812-1813 yenilgileri altında kıvranan imparatorluk Fransası'nı küçümseyerek izlemiş olması hiç şaşırtıcı değildir. II. Yıl'ın Cumhuriyeti, üstelik çok daha az kaynakla, çok daha beter bunalımların üstesinden gelmişti.*

* "Ne tür bir hükümet muzaffer olmuştu biliyor musunuz?.. Bir Konvansiyon hükümeti. Kırmızı bereleri, aba kıyafetleri, tahta pabuçları ile kuru ekmek ve kötü birayla beslenerek yaşayan ve yorgunluktan tartışamayacak, ayakta duramayacak hale gelip toplantı salonlarına serilen minderler üzerinde uyuyakalan tutkulu Jakobenlerin hükümeti. Fransa'yı işte bu tür insanlar kurtardı. Beyler, ben onlardan biriydim. Ve şimdi burada, tıpkı girmek üzere olduğum İmparatorluk dairesinde olduğum kadar, bu gerçekle de kıvanç duyuyorum." Aktaran J. Savant, *Les Prefets de Napoléon* (1958), s. 111-2.

Bu kahramanlık dönemi boyunca tabanda denetimi elinde tutan Ulusal Konvansiyon'daki çoğunluğa gelince, bu adamlar için yapılacak tercih basitti: Ya orta sınıfın bakış açısından taşıdığı bütün kusurlara rağmen Terör'ü seçeceklerdi ya da Devrim'in yıkılmasını, ulusal devletin parçalanmasını ve muhtemelen de ülkenin yeryüzünden silinmesini. Polonya örneği ortada değil miydi? Fakat Fransa ümitsiz bir bunalım içinde olmasaydı, birçoğu pekâlâ daha az sert bir rejimi ve elbette daha denetlenen bir ekonomiyi yeğlerdi. Robespierre'in düşüşü, ekonominin salgın bir hastalık gibi denetimden çıkmasına ve adi bir vurgunculuğa yol açtı; dörtlü giden bir enflasyon ve 1797'deki ulusal iflasla doruğuna vardı. Ancak en dar bakış açısından bile orta sınıf Fransızların beklentileri, birleşik, güçlü ve merkezi bir devlete dayanıyordu. Öte yandan, çağdaş anlamlarıyla 'ulus' ve 'vatanseverlik' kavramlarını bizzat yaratmış olan Devrim, 'büyük ulus' (*grande nation*) fikrinden nasıl vazgeçebilirdi?

Jakoben rejimin ilk işi, Jirondenlerin ve taşra ilericilerinin muhalefetine karşı kitle desteğini harekete geçirmek ve Paris'in baldırıçıplaklarının önceden seferber edilmiş kitlesel desteğini muhafaza etmek oldu. Parisli baldırıçıplakların diğer taleplerinin başa dert olacağı ileride görülecekti, ama genel askerlik yükümlülüğü ('*levée en masse*'), 'hainler'e karşı terör ve genel fiyat denetimi gibi devrimci bir savaştan yana kimi talepleri, Jakobenlerin ortak duyusuyla örtüşen taleplerdi. O ana dek Jirondenlerin geciktirdiği, az çok radikalleştirilmiş yeni bir anayasa ilan edildi. Bu soylu ama akademik nitelikteki belgeye göre, halka genel oy hakkı, başkaldırma, çalışma ya da hayatını idame ettirme hakkı veriliyordu. Hepsinden önemlisi, herkesin mutluluğunun hükümetin hedefi olduğunun ve halkın haklarının yalnızca sözde kalan değil, kullanılır nitelikte haklar olduğunun resmi ifadesiydi. Bu, modern bir devletin ilan ettiği gerçekten demokratik nitelikteki ilk anayasaydı. Daha somut olarak Jakobenler, tazminat öngörmeksizin feodal haklardan geriye kalanları kaldırdılar; küçük alıcıların, yurtdışına kaçanların ellerinden alınan toprakları satın alma olanaklarını artırdılar ve birkaç ay sonra da San Domingo Zencilerinin cumhuriyet için İngiltere'ye karşı savaşmalarını teşvik etmek üzere Fransız sömürgelerinin tümünde köleliği kaldırdılar. Alınan bu önlemlerin uzun erimli bir sürü sonucu oldu. Bu sayede Amerika'da Toussaint-Louverture'in şahsında ilk bağımsız devrimci önderin ortaya çıkması mümkün oldu.* Fransa'daysa, o günden

* Napoleon Fransası'nın Haiti'yi ele geçirmekte başarısız olması, Louisiana Anlaşması (1803) ile A.B.D.'ye satılan geri kalan tüm Amerikan İmparatorluğu'nun tasviye olmasının başlıca nedenlerinden biriydi. Böylece Jakobenliğin Amerika'ya yayılışının başka bir sonucu da, ABD'yi kıta ölçeğinde bir güç haline getirmek olacaktır.

bu güne ülke yaşamına egemen olan; ekonomik olarak geriye dönük, ancak kendilerini Devrime ve Cumhuriyete tutkuyla adanmış küçük ve orta köylü mülk sahipleri ile küçük esnaf ve dükkân sahiplerinden oluşan zaptedilmez bir kale kuruldu. Hızlı ekonomik kalkınmanın temel koşulu olan tarımın ve küçük yatırımın kapitalist yönde dönüşümü, emekleyecek kadar yavaşlatıldı; onunla birlikte kentleşme hızı, iç pazarın genişlemesi, işçi sınıfının çoğalması, dolayısıyla proleter devriminin görünmez ilerleyişi de yavaşladı. Fransa'da uzun süre hem büyük iş çevreleri hem de işçi hareketi, köşebaşı bakkalları, küçük köylü mülk sahipleri ile kahvehane sahiplerinin oluşturduğu bir denizin çevrelediği adalar gibi, bir azınlık olgusu olarak kalmaya mahkûm edildi (9. Bölümle karşılaştırın).

Jakobenlerle baldırıçıplakların yaptığı ittifakı temsil eden yeni hükümetin merkezi, bu yüzden belirgin biçimde sola kaydı. Bu durum, hızla Fransa'nın en etkin savaş kabinesi haline gelen, yeniden oluşturulan Kamu Esenliği Komitesi'nde yansısını buldu. Güçlü, sefih, belki yiyici ama görüldüğünden daha ılımlı olan (son krallık idaresinde bakanlık yapmış) son derece yetenekli bir devrimciyi, Danton'u kaybetti ve en etkili üyelerinden biri haline gelen Maximilien Robespierre'i kazandı. Kimsenin tarafsız kalamayacağı korkunç ve görkemli II. Yıl'ı hâlâ şahsında somutladığı için, erdem sanki kişisel tekelindeymiş gibi aşırı bir duyarlılığa sahip olan bu züppe, tez canlı, ateşli avukatın karşısında pek az tarihçi serinkanlı olabilmıştır. Cana yakın biri değildi; bugünlerde onun haklı olduğunu düşünenler bile, genç Saint Just'ü, yani Sparta cennetleri mimarının ısıtılı matematik keskinliğini ona yeğleme eğilimindeler. Büyük bir adam değildi, hatta yer yer sığbiriydi. Ancak Napoleon sayılmazsa, Devrimin kutsadığı ve hakkında bir tapı geliştirilmiş tek kişiydi. Böyle olmasının nedeni, Jakoben Cumhuriyet'in, tarih için olduğu gibi kendisi için de bir savaş kazanma aygıtı değil, bir ideal olmasından kaynaklanıyordu. Tüm iyi yurttaşların ulusun nazarında eşit olduğu ve halkın, hainlerin hakkından geldiği, adalet ve erdemin korkunç ve görkemli hükümleriydi bu ideal. Bu gücü ona Jean-Jacques Rousseau (aşağıdaki 268-70. sayfalara bakınız) ve billurlaştırmış bir haklılık inancı vermekteydi. Resmen diktatörlük yetkilerine sahip olmadığı gibi, resmi bir görevi bile yoktu; kendisi de Konvansiyon'un -bütün yetkileri elinde toplamasa da, en güçlü- alt komitelerinden biri olan Kamu Esenliği Komitesi'nin bir üyesiydi sadece. Onun iktidarı, halkın, Paris kitlelerinin iktidarı; onun terörü, halkın terörü demekti. Nitekim onu terk ettiklerinde, o da düştü.

Arkalarına aldıkları bu desteğe yabancılaştırmak zorunda kalmaları, Robespierre'in ve Jakoben Cumhuriyet'in trajedisiydi. Rejim, orta sınıf

ile emekçi kitleler arasındaki ittifaka dayanıyordu; fakat orta sınıf Jakobenler için baldırıçıplaklara verilen ödünler, mülk sahiplerini korkutmadan kitleleri rejime bağladığı için ve bağladığı sürece hoşgörülebilirdi; ve bu ittifakta orta sınıf Jakobenler belirleyici konumdaydılar. Bunun yanında, savaşın gerekleri her hükümeti, baldırıçıplakların serpilip geliştiği kulüp ve kesimlerin özgür, yerel ve doğrudan demokrasisinin, gönüllü milis birliklerinin, karşılıklı savlara dayanan özgür seçimlerin pahasına, merkezileşme ve disiplin yönünde önlemler almaya zorlamaktaydı. 1936–1939 İspanyol İç Savaşı sonrasında, Anarşistler aleyhine Komünistleri güçlendiren süreç, Hébert'in baldırıçıplaklarını harcamak pahasına Saint–Just türünden Jakobenleri güçlendirdi. 1794'e gelindiğinde hükümet ve siyaset yekpare bir hal almıştı ve dizginler, –*en mission* delegeler aracılığıyla– Komite'nin ya da Konvansiyon'un doğrudan görevlendirdiği kişiler ile Jakoben subayların ve yerel parti örgütlenmeleriyle bağlantılı resmi görevlilerin elindeydi. Son olarak, savaşın ekonomik gereklilikleri de halk desteğini soğuttu. Kentlerde fiyat denetimi ve karne uygulaması, kitlelerin yararınaydı; fakat ücretlerin dondurulması onlara hayli zarar verdi. Kırsal bölgelerde yiyeceklere sistemli biçimde resmen el konulması (bunu ilk savunanlar kentli baldırıçıplaklar olmuştur) köylüyü yabancılaştırdı.

Bundan ötürü kitleler, bilhassa baldırıçıplakların en sözünü sakınmayan sözcülerinin, yani Hébertçilerin yargılanıp idam edilmelerinin ardından, hoşnutsuzluğa ya da tekinsiz ve küskün bir edilgenliğe girdiler. Bu arada, şimdi başını Danton'un çektiği sağcı muhalefete yönelik saldırılar, rejimin daha ılımlı destekçilerinin teyakkuza geçmelerine neden oldu. Bu hizip, her ne kadar sermaye birikiminin unsurları olsalar da dolandırıcılara, vurgunculara ve karaborsa simsarlarına sığınak sağlamaktaydı. ve onları bastırmak için kaçınılmaz biçimde gündeme gelen katı bir püritenlikle haklarından gelinceye dek toplumsal devrimlerin başlarında hep varolagelen ahlakdışı, Falstaff–vari* bir hovardalık ve savurganlık bizzat Danton'un şahsında toplandığından, bu çok daha kolay oldu. Tarihin Dantonları, Robespierrelerin ya da Robespierreler gibi davranma iddiasında olanların karşısında her zaman yenilgiye uğramışlardır. Çünkü bohemliğin başarılı olamadığı yerde, sert ve dar görüşlü bir adanmışlık başarılı olabilir ancak. Robespierre, her şeyden önce savaşan Fransa'nın çıkarları adına çürümeyi ve yiyiciliği ortadan kaldırmakla ılımlıların desteğini kazanmış, ama özgürlüklere ve para kazanmaya sınırlamalar getirmekle bir o kadar da işadamlarının düzenini bozmuştu. Son olarak da, hiçbir büyük

* Sir John Falstaff, Shakespeare'in IV. Henry ve Windsor'un Şen Kadınları adlı eserlerinde yer alan şişman, şen şakrak ve ahlaksız bir şövalye tiplemesi –çn.

görüş topluluğu, bu dönemin hayli düşsel ideolojik gezintilerinden (baldırıçıplakların gayreti sayesinde sistemli hristiyansızlaştırma kampanyaları; Tanrıtanımazlara karşı koyma ve mübarek Jean-Jacques'in öngörülerini gerçekleştirme girişimi olarak -törenlerle de desteklenen- Robespierre'in Üstün Varlık'a inanan yeni toplum dini gibi düşsel gezintilerinden) hoşlanmıyordu. Bu arada giyotinin dinmek bilmeyen ışıltısı, bütün siyasetçilere hiç kimsenin gerçekten güvende olmadığını hatırlatıp duruyordu.

1794 nisanına gelindiğinde, hem sağ hem sol giyotine yollanmış, bu suretle Robespierreciler siyasal olarak da yalıtılmışlardı. Onları iktidarda tutan, sadece savaş bunalımıydı. 1794 temmuzunda Cumhuriyetin yeni orduları Fleurus'da Avusturyalıları mutlak bir bozguna uğratarak Belçika'yı işgal ederek gücünü kanıtladığında, son da yaklaştı. Konvansiyon, devrim takviminin Dokuzuncu Thermidor'unda (17 Temmuz, 1794) Robespierre'i devirdi. Ertesi gün, o, Saint-Just ve Couthon, birkaç gün sonra da devrimci Paris Komünü'nün seksenyedi üyesi idam edildiler.

IV

Thermidor, Devrimin kahramanlık dolu, herkesin anılarında yer etmiş olan dönemin sonudur: Kendilerini Brutus ve Cato gibi gören kırmızı bereli dürüst yurttaşların, üstü başı dökülen baldırıçıplakların ve "Lyon artık yok" ya da "Onbin asker ayakkabısız. Strasbourg'daki aristokratların ayakkabılarını alacak ve bunları yarın sabah saat beşte gönderilmek üzere karargâha getireceksiniz"⁸ gibi klasik ve tumturaklı deyişlerin, ama aynı zamanda insani deyişlerin de dönemi idi. Bu dönem, yaşamak için pek rahat bir dönem değildi, zira çoğu insan aç ve birçokları da korku içindeydi; ama bu, ilk nükleer patlama kadar korkunç ve geri dönüşü olmayan bir olguydu ve tüm bir tarihi kalıcı biçimde değiştirdi. Yarattığı enerji, Avrupa'nın eski rejimlerinin ordularını çerçöp gibi süpürüp atmaya yetti.

Teknik açıdan devrimci olarak nitelenen dönemin (1794-1799) geri kalanında, Fransız orta sınıfının önünde, 1789-1791'deki özgün liberal program temelinde siyasi istikrarın ve ekonomik ilerlemenin nasıl sağlanacağı sorunu durmaktaydı. 1870'den itibaren parlamenter cumhuriyet içinde çoğu zaman işe yarar bir formül bulacak olsa da, bu soruna o günden beri gerektiği gibi bir çözüm bulamamıştır. Rejimin, Direktuar (1795-9), Konsüllük (1799-1804), İmparatorluk (1804-14), Bourbon Monarşisinin geri dönmesi (1815-30), Anayasal Monarşi (1830-48), Cumhuriyet (1848-51) ve İmparatorluk (1852-70) biçimindeki hızlı değişimleri, bir yandan Jakoben demokratik cumhuriyet ve eski rejimin

oluşturduğu çifte tehlikeden sakınmak, diğer yandan burjuva toplumunu sürdürmek yönünde girişimlerdi.

Thermidorcuların büyük zaafı, siyasi destekten yoksun olmalarıydı; kitlelerin onlara en fazla tahammül gösterdiğinden söz edilebilir. Canlanan aristokratik tepki ile, çok geçmeden Robespierre'in düşüşünden pişmanlık duymaya başlayan Jakoben-Baldırıçıplaklarla Paris yoksulları arasında sıkışıp kaldılar. 1795 yılında her ikisine karşı da kendilerini korumak üzere denge ve denet sistemi içeren ayrıntılı bir anayasa yaptılar. Dönem dönem sağa ve sola kaymalarla kararsız bir denge tutturdular. Fakat muhalefeti dağıtmak üzere giderek orduya dayanmak zorunda kaldılar. Bu, garip biçimde Dördüncü Cumhuriyet'i andıran bir durumdu; sonu da ona benzedi: Bir generalin yönetimi. Ancak Direktuar, dönem dönem ortaya çıkan darbelerin ve komploların (1795'deki çeşitli ayaklanma ve komplolar, Babeuf'un 1796 yılındaki komplosu, 1797'de Fructidor, 1798'de Floréal, 1799'da Prairial)* bastırılmasında orduya daha çok bağımlıydı. Zayıf ve halk desteği olmayan bir rejim için eylemsizlik yegâne sağlam teminattır; oysa orta sınıfın ihtiyaç duyduğu şey, girişim ve yayılmaydı. Çözumsuz gibi görünen bu sorunu ordu halletti. Fetihlere girişti; kendi giderini kendi karşıladı; dahası, ganimet ve fetihleriyle hükümete de kaynak sağladı. Zamanla ordunun en zeki ve becerikli önderi olan Napoleon Bonaparte'in, ordunun zayıf bir sivil rejimden tümüyle vazgeçebileceğine karar vermesinde şaşırtıcı ne yan olabiliirdi?

Bu devrimci ordu, Jakoben Cumhuriyetin en zorlu çocuğuydu. Devrimci yurttaşların '*levée en masse*' (topluca askere alınmaları) ile ortaya çıkmış, kısa sürede profesyonel savaşıçılardan oluşan bir güce dönüşmüştü. Zira 1793 ile 1798 arasında hiçbir sefer-görev emri çıkmamış ve askerlik yapmak istemeyen ya da yetenekli olmayanlar kitleler halinde firar etmişlerdi. Bu sayede ordu, devrimin temel niteliklerini korumuş, bu arada yerleşik bir çıkar grubu niteliği de kazanmıştı; tipik Bonapartist bir karışım. Devrim ona, Napoleon'un olağanüstü generalliğiyle kullanacağı emsalsiz bir askeri üstünlük kazandırmıştı. Ordu, her zaman için rastgele askere alımların gerçekleştirildiği bir yer olarak kaldı; acemi erler toplanıyor, eski askerlerden eğitim ve terbiye alıyorlardı; kurallara ilişkin kışla disiplini savsaklanabiliyordu, askerlere adam gibi davranılıyordu; terfilerin, savaşta üstünlük göstermek anlamına gelen liyâkat esasına dayanması, yürekliliğe dayanan basit bir hiyerarşi yaratmıştı. Bu ve kibirli bir devrimci görev duygusu, Fransız ordusunu, alışılmış askeri güçlerin dayandığı kaynaklar-

* Bunlar devrim takvimindeki ayların isimleridir.

dan bağımsız kıldı. Hiçbir zaman etkin bir ikmal sistemine sahip olmadı; çünkü ordu birlikleri, bulundukları ülkenin imkânlarıyla geçiniyorlardı. Hiçbir zaman başlıca ihtiyaçlarını güç bela da olsa karşılayabilecek bir silah endüstrisi tarafından desteklenmedi; çarpışmaları öylesine bir hızla kazanıyordu ki, silaha ihtiyacı pek olmadı: 1806 yılında büyük Prusya ordusu, içindeki bütün bir kolordunun yalnızca 1.400 büyük top atışı gerçekleştirdiği bir ordu önünde darmadağın oldu. Generallerin güvenilecekleri tek şey, sınırsız bir saldırma cesareti ve hatırı sayılır miktarda yerel yardımdı. Kuşkusuz, ordunun kendinden kaynaklanan zaafı da vardı. Napoleon ve bir iki generalin dışında, komuta geleneği ve kurmay çalışması zayıftı; çünkü devrimci general ya da Napoleoncu mareşal, pek büyük bir olasılıkla kafasından ziyade cesaretinden ve önderliğinden dolayı terfietmiş kaba bir 'başçavuş' ya da 'bölük komutanı' tipi idi. Kahraman, ama oldukça budala olan Mareşal Ney, bu bakımdan çok tipiktir. Napoleon, savaşları kazandı; mareşalleriyse kaybetme eğilimindeydi. Yarım yamalak ikmal sistemi, Belçika, Kuzey İtalya ve Almanya gibi gelişmiş, zengin ve yağmaya elverişli ülkelerde yeterli oluyordu. Polonya ve Rusya'nın ıssız bölgelerindeyse, göreceğimiz gibi çöktü. Sağlık hizmetlerinin hiç olmaması, kayıpları çoğalttı: 1800 ile 1815 yılları arasında Napoleon, birliklerinin yüzde 40'ını kaybetti. Bunların üçte biri firar yoluyla olmuşsa da, kayıpların yüzde 90-98'ini muharebe sırasında değil, aldığı yaralar, hastalık, bitkinlik ve soğuk yüzünden ölenler oluştuyordu. Özetle bu ordu, bütün Avrupa'yı, yalnız böyle yapabilme yeteneğinde olduğundan değil, böyle yapmaya mecbur olduğu için, ani ve şiddetli hamlelerle fethetti.

Öte yandan ordu, burjuva devriminin yetenekli kişilere açtığı diğer alanlar gibi mesleki bir alandı; bu işte başarılı olanların da, diğer bütün burjuvalar gibi ülkenin istikrar kazanmasında çıkarları vardı. Jakobencilğine rağmen orduyu Thermidor sonrası hükümetlerin direği yapan ve önderi Bonaparte'ı da burjuva devrimini sonuçlandırıp burjuva rejmini başlatmaya uygun bir kişilik kılan işte budur. Napoleon, barbar memleketi olan Korsika ölçülerine göre kibar bir aileden gelmiş olmakla birlikte, tipik bir karisyeristti. 1769'da doğdu; kraliyet ordusunun teknik yeterliliğin vazgeçilmez olduğu ender dallarından birinde, topçuluk alanında yavaş yavaş yükseldi; hırslı, zor beğenen biriydi ve devrimciydi. Devrim ve bilhassa tüm gücüyle desteklediği Jakoben diktatörlüğü zamanında son derece önemli bir cephede yerel bir komiser tarafından oldukça yetenekli ve gelecek vaad eden bir asker olarak farkedildi. Komiser de raslantı eseri Korsikalı'ydı, ancak bu durum görüşlerini olumsuz yönde pek etkilememiş olmalı. II. Yıl, onu general yaptı. Robespierre'in düşüşünden sağ

salim yakayı sıyırmayı başardı ve Paris'te işe yarar bağlantılar geliştirme yeteneği, bu sıkıntılı günlerden sonra ona yardımcı oldu. Kendisini sivil otoritelerden bağımsız hareket eden Cumhuriyet'in birinci asker kişisi yapacak olan 1796 İtalyan Seferi'nde şanslı yaver gitti. 1799 yılının yabancı işgalleri Direktuar'ın güçsüzlüğünü ve kendisinin de vazgeçilmezliğini ortaya koyunca, iktidar yarı yarıya kendisine teslim edilmiş, yarı yarıya da kendisi tarafından ele geçirilmiş oldu. Birinci Konsül oldu; ardından ömür boyu Konsül ilan edildi; ardından İmparatorluğa getirildi. Kendisinin gelmesiyle birlikte, sanki bir mucize olmuş gibi, Direktuar'ın çözül-meyen sorunları çözülür hale geldi. Birkaç yıl içinde Fransa'nın bir Medeni Kanun'u oldu, kiliseyle anlaştı ve hatta burjuva istikrarının en çarpıcı simgesi olan Merkez Bankası'nı kurdu. Böylelikle dünya ilk laik mitine kavuştu.

Yaşlı okurlar ya da eski âdetlere bağlı ülkelerdeki okuyucular, Napoleon mitinin yüzyıl boyunca nasıl yaşadığını bilirler: Orta sınıftan hiçbir ev, onun büstü olmadan tamam sayılmazdı ve nüktedan, zeki broşür yazarları şaka yollu da olsa onun bir insan değil, bir güneş-tanrı olduğunu ileri sürerlerdi. Bu mitin olağanüstü gücü, ne Napoleon'un zaferleriyle, ne Napoleoncu propagandayla, hatta ne de Napoleon'un şüphe götürmez kişisel dehasıyla açıklanabilir. Bir insan olarak iktidar onu oldukça çirkinleştirmişse de, hiç tartışmasız son derece parlak, çok yönlü, zeki ve düş gücü olan biriydi. Bir general olarak benzersizdi; bir yönetici olarak son derece etkili bir tasarımcı, şef, idareci, icracı ve kendisine bağlı olanların yapmakta olduklarını kavrayıp yol gösterebilecek çok yönlü bir zihinsel yeterliliğe sahipti. Bir birey olarak etrafına bir büyüklük duygusu saçıyor gibi görünür; ancak Goethe gibi buna tanıklık edenlerin çoğ onu, mit çoktan etrafını sarmışken, şanının doruklarındayken görmütür. Hiç kuşku yok ki, büyük bir insandı ve belki Lenin istisna tutulabilir, ama tarihin portreler galerisinde bugün dahi belirli bir eğitim görmüş insanların çoğunun (minyonluğu, alnından öne doğru taranmış saç ve yarı açık yelegeine sokulu elinin oluşturduğu üçlü belirti sayesinde de olsa) derhal tanıyacağı resimlerden biridir. Onun büyüklüğünü yirminci yüzyılın büyüklük adaylarıyla ölçüştürmeye kalkmak, yersiz bir iş olurdu.

Çünkü Napoleon miti, Napoleon'un kendi hikmetlerine dayanmaktan çok, zamanında biriciklik gösteren kariyerine ilişkin olgulara dayanmaktadır. Geçmişin dünyayı sarsan büyük şöhretleri, ya İskender gibi kral olarak ya da Julius Caesar gibi patrici olarak başlamışlardı; ama Napoleon salt kişisel yeteneği ile 'ufak bir onbaşı'lıktan, bir kıtanın yönetimi mertebesine yükseldi (Bu tam olarak doğru olmamakla birlikte, onun yükselişi bu

betimlemeyi makul kılacak denli göz kamaştırıcıdır). Kitaplar devirmiş, genç Bonaparte'ın yaptığı gibi iyi kötü şiir ve roman yazmış, Rousseau'ya hayran her genç aydın, artık gökyüzünü kendi sıırı olarak düşünebilir, adının baş harflerini defne yapraklarıyla çevrelenmiş olarak görebilirdi. Artık her işadaminin, tutkusu için bir adı vardı: Aralarında klişeleştiği gibi endüstrinin ya da 'Mali dünyanın Napoleon'u' olmak. Sıradan insanlar, kendleri gibi sıradan birinin kral olmak için doğanlardan daha büyük biri haline gelmesiyle karşlarına çıkan benzersiz tablo karşısında şaşkına dönmüşlerdi. Napoleon, çifte devrimin dünyayı insanların ihtirasına açtığı bir anda bu hırsa kişisel bir ad verdi. Yine de o bundan fazla biriydi. Onsekizinci yüzyılın uygar, akılcı, araştırmacı, aydınlanmış insanlarından biriydi; fakat takipçisi olduğu Rousseau gibi o da bir ondokuzuncu yüzyıl romantığıydı. Devrimin insanıydı ve istikrarı getiren adamdı. Kısacası, geleneklerden kopan her insanın rüyalarında kendini özdeşleştirebileceği bir çehreydi.

Bunların yanında Fransızlar için çok daha basit şeyler de ifade etmekteydi: Uzun tarihlerindeki en başarılı hükümdardı. Ülke dışında muhteşem zaferler elde etmişti ülke içinde de bugüne dek varlığını sürdürmüş Fransız kurumlarını kuran ya da yeniden kuran kişiydi. Kuşkusuz çoğu fikirleri, belki de hepsi Devrim ve Direktuvar tarafından dile getirilmişti; onun kişisel katkısı, bunları daha muhafazakâr, hiyerarşik ve otoriter kılmak oldu. Kendisinden önce gelenler sadece düşünmüştü, o hayata geçirdi. Bütün bir Anglo-Sakson olmayan burjuva dünyasına örnek olacak Fransız hukukunun apaçık büyük anıtları (*Code*'lar), Napoleon'un eseri idi. En yukarıdan en aşağı kademesine, mahkeme, üniversite ve okullardaki makam hiyerarşisi onun imzasını taşıır. Ordu, devlet memurluğu, eğitim, hukuk gibi Fransız kamu yaşamının büyük 'kariyerleri', hâlâ Napoleon dönemindeki biçimlerini korumaktadırlar. Onun yaptığı savaşlardan geri dönemeyen yarım milyon Fransız dışında herkese istikrar ve refah getirdi; onların akrabalarına dahi şeref kazandırdı. İngilizler, kendilerini tiranlığa karşı özgürlük için savaşan kimseler olarak görürler; fakat 1815'de İngilizlerin çoğu, muhtemelen 1800'de olduklarından daha yoksul ve kötü durumdayılar. Oysa Fransızların çoğunun durumu, hemen hemen kesinlikle daha iyiydi. Hâlâ ihmal edilebilir konumda olan ücretli işçiler dışında, Devrimin sağladığı maddi ekonomik kazanımları kaybetmiş kimse yoktu. Bonapartizmin, Naoleon'un düşüşünden sonra, siyasetle ilgilenmeyen Fransızların, bilhassa zengin köylülerin ideolojisi olarak kalmasında esrarengiz bir yan yoktur. 1851 ile 1870 yılları arasında ikinci ve küçük bir Napoleon'un varlığı, bu mirası çarçur etmeye yetti.

Sadece bir tek şeyi yıkmıştı: Jakoben Devrimi'ni; onun görkemi altında baskıyı ortadan kaldırmak için ayaklanan halkın düşünö, eşitlik özgürlük ve kardeşlik düşünö. Onunkinden daha güçlü bir mitti bu; çünkü onun düşmesinden sonra, onun anısı değil, kendi ülkesinde bile bu düştür ondokuzuncu yüzyıl devrimlerine ilham veren.